

PhD értekezés tézisei

**β -Peptidek önrendeződésének sztereokémiai és
oldallánc-topológiai szabályzása**

Mándity István

Témavezetők

Prof. Dr. Fülöp Ferenc

Dr. Martinek Tamás

Szegedi Tudományegyetem

Gyógyszerkémiai Intézet

2010

A. Előzmények és célkitűzés

Foldamerek, a mesterségesen létrehozott önredeződő biomimetikus rendszerek sok hasonló tulajdonságot mutatnak a proteinekkal, pl.: specifikus, periodikus, kompakt szerkezetekbe rendeződnek. Foldamerekkel a proteinekhez hasonló szerkezeti változatosság érhető el, ennek megfelelően számos fontos biológiai alkalmazást is nyertek, melyekben a szabályozott 3D struktúrának nagy szerepe volt. A foldamerek szerkezeti tulajdonságaiknak és biológiai alkalmazásaiknak köszönhetően protein mimetikumoknak tekinthetők. A jövő gyógyászatában fontos szerepük lehet, mint új gyógyszer alapvázak. Ebben fontos tulajdonságuk a szabályozott molekula felszín és alkat. Ennek megfelelően új, változatos szerkezetű foldamerekre van szükség, melyekkel sok potenciális gyógyszermolekula felszíne vehető céléba. A legjobban vizsgált képviselői ennek a területnek a β -aminosavakból felépülő β -peptidek. Számos szabályozható másodlagos szerkezetet alakítanak ki (pl.: hélixek, redőt létrehozó szálak, kanyar szerkezetek). Mindezek mellett harmadlagos szerkezeti motívumokba asszociálódnak. Új másodlagos szerkezetek alapvetően két különböző úton nyerhetők: (i) új, mesterséges aminosavak vagy származékaik peptidbe építésével, (ii) vagy a gerinc sztereokémia szerkezetformáló hatásának megértésével és annak alkalmazásával.

A legfontosabb célunk ez utóbbi volt, mellyel új, tervezett specifikus gerinc konfigurációs mintázattal rendelkező szerkezetek hozhatók létre. A β -peptidek alapvető másodlagos szerkezeteit túlnyomó többségében azonos módon szubsztituált β -aminosavakból felépülő foldamerekre írták le. Így a gerinc mintázat is mindig azonos képet mutatott. Célunk volt, hogy a gerincben az alternáló szubsztitúciós mintázat konfiguráció formájában megjelenjen, így heterokirális homooligomereket alakítsunk ki.

Foldamer hélixek kontrollált asszociációja harmadlagos szerkezeti motívumokhoz, pl.: hélix kötegekhez, vertikálisan amfifil hélixek esetén vezikulát formáló membránokhoz vagy folyadékkristályokhoz vezethet. Ezen tényeknek fontos szerepük lehet a jövőbeni alkalmazásokban. Célunk volt, hogy vizsgáljuk a kialakuló másodlagos szerkezetet és harmadlagos szerkezeti motívumot alternáló heterokirális gerinckonfiguráció és különböző hattagú oldallánc esetén.

Egy foldamer 3D szerkezetét sok tényező befolyásolja, pl.: aminosav típusa, oldallánc topológia és kémia, stb. Az alternáló gerinc konfigurációs mintázat kiterjesztése több aminosav egységen át és ennek esetleges kombinációja különböző aminosavakkal (α/β) új másodlagos szerkezetek kialakulásához vezethet. Célunk volt, hogy a már leírt másodlagos szerkezeteket vizsgálva a gerinc konfigurációjának függvényében egy egyszerű sztereokémiai

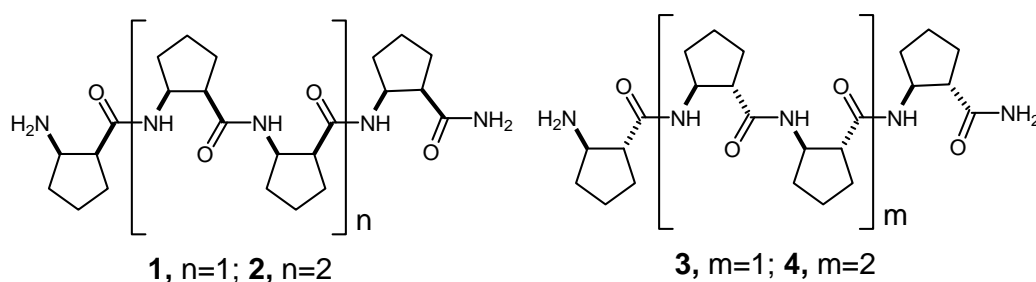
alapon működő foldamer tervezési szabályrendszert építsünk fel, mellyel a létrejövő 3D szerkezet nem homogén gerincmintázatokra is prediktálható.

B. Vizsgálati módszerek

A peptidek szintézisét Boc vagy Fmoc védőcsoportok alkalmazásával végeztük szilárd hordozón, melyet preparatív fordított fázisú HPLC tisztítás követett. A karakterizálást tömegspektrometriásan és analitikai HPLC alkalmazásával végeztük. A szerkezet-meghatározáshoz a következő módszereket alkalmaztuk: számos NMR, ECD és VCD vizsgálat. A részecskeméret meghatározásnál DLS és TEM méréseket végeztünk.

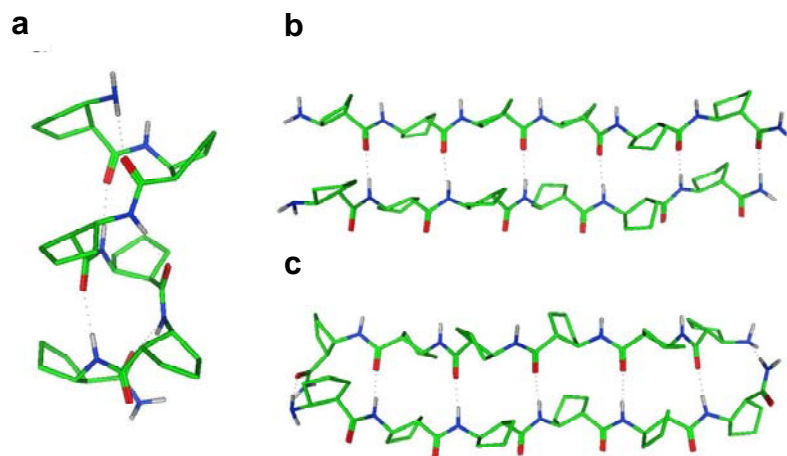
C. Eredmények

1. Korábbi eredményeket alapul véve elvégeztük különféle oldalláncokkal rendelkező heterokirális peptidek molekulamodellizését. A kapott konformációs sokasságot elemezve a rendezett szerkezeteket megszintetizáltuk. A peptidek (**1-10**, **12**, **13**, **15** és **16**) szilárd hordozón készültek Boc vagy Fmoc védőcsoportok alkalmazásával.
2. Alternáló heterokirális rendszerek létrehozásával új 3D struktúrát kaptunk. Ezzel foldamerek másodlagos és harmadlagos szerkezeteinek gyűjteménye kibővült.
3. Az alternáló heterokirális *cisz*-ACPC oligomerek (1. ábra) rendeződnek. A hexamer (**2**) H10/12 hélix szerkezetű (2a. ábra). Ezek a foldamerek nem mutatnak önasszociációt.

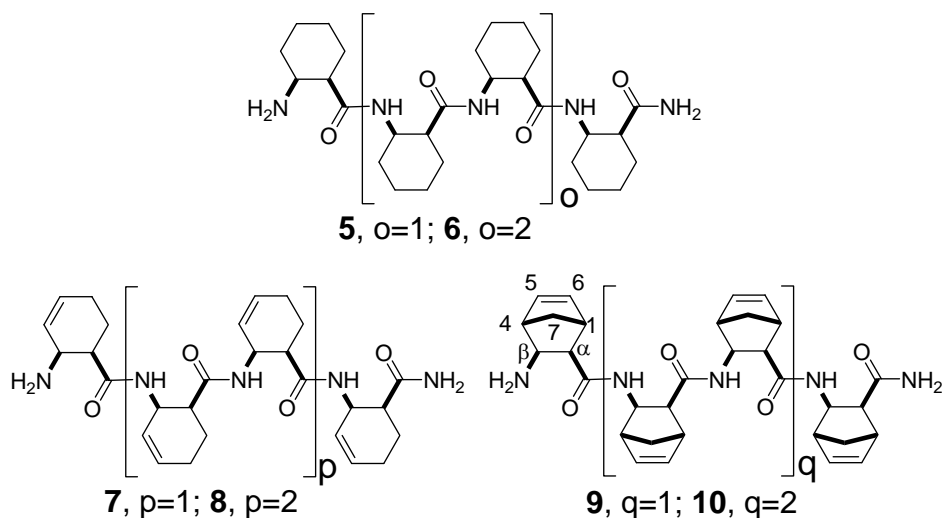
1. ábra. Alternáló heterokirális ACPC oligomerek

4. Az alternáló heterokirális *transz*-ACPC oligomerek molekulamodellizés és ECD eredmények alapján poláris szálak hoznak létre (2b,c. ábra). Ezt alátámasztja a vizes közegben **4** vegyület esetén megfigyelt nanostrukturált fibrillumok létezése. Az önasszociáció lánchossz-függő volt: a tetramer (**3**) nem mutatott hasonló viselkedést.

2. ábra. B3LYP/6-311G** szinten optimalizált szerkezet **2** vegyületre és **4** által létrehozott parallel (b) és antiparallel (c) dimer poláris szál geometriával molekula mechanikával számolva (MMFF94x implicit víz modellel)

5. Az alternáló heterokirális β -peptid homooligomerek különböző hat tagú oldalláncok esetén (3. ábra) is H10/12 hélixet hoznak létre.

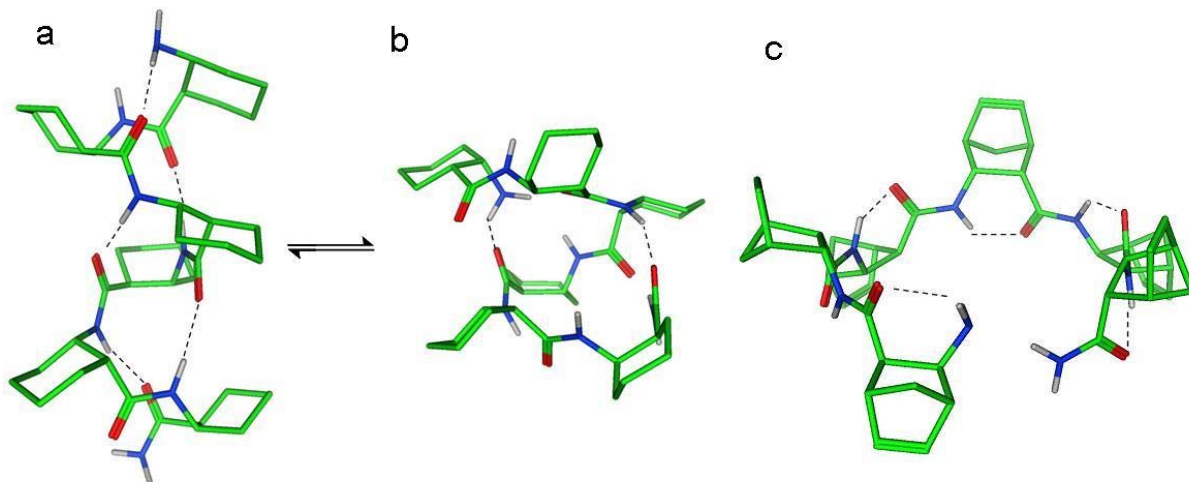
3. Ábra. Alternáló heterokirális β -peptid homooligomerek különböző hat tagú oldalláncokkal

A *cisz*-ACHC hexamer (**6**) és a *cisz*-ACHEC hexamer (**8**) H10/12 hélix szerkezetű (4a. ábra). ECD eredményeket alapul véve, a hat tagú gyűrűs oldallánc, összehasonlítva a *cisz*-ACPC által kialakított hélix szerkezettel, kissé destabilizálja a H10/12 struktúrát.

6. A *cisz*-ACHC-t tartalmazó hexamer (**6**) alternáló gerinc konfigurációs mintázattal konformációs polimorfizmust mutatott. Két rendezett konformációs állapotot mutattunk ki melyek egymással gyors kémiai kicserélődésben állnak (4b,c. ábra). Ezt a jelenséget a kettős kötést tartalmazó *cisz*-ACHEC hexamer (**8**) esetén nem figyeltük meg. Így nagyon

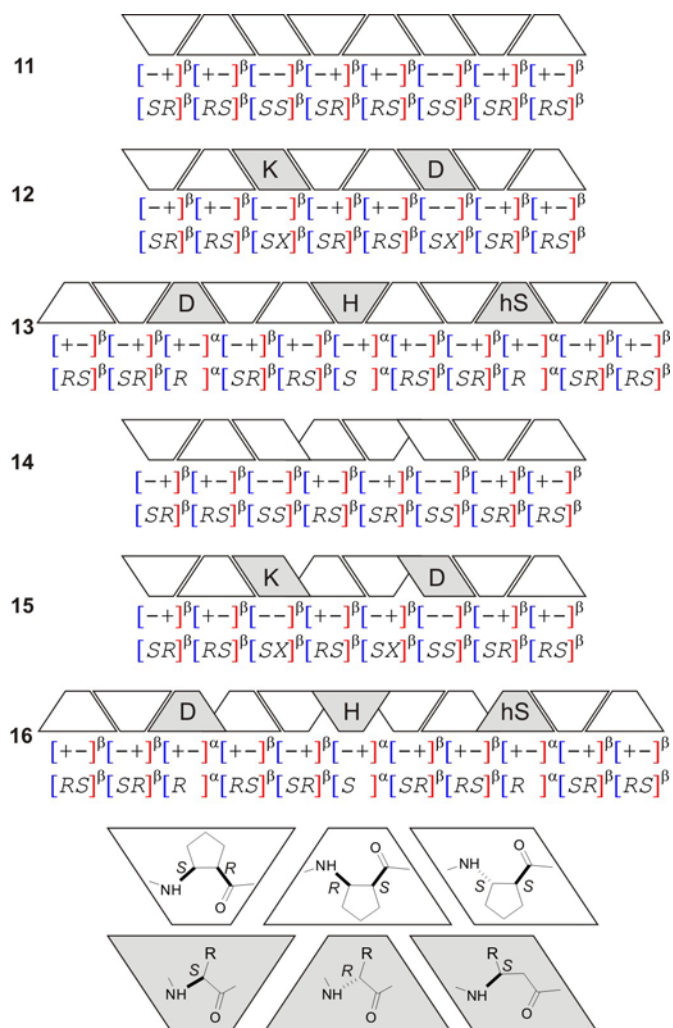
kis változtatást végrehajtva az oldalláncban (egy szénatom hibridizációs állapotának megváltoztatása) β -peptid oligomerek önrendeződése finoman hangolható.

7. A biciklusos *diexo*-ABHEC egy kis átmérőjű hélix létrejöttét meggátolta. Kísérleti eredmények **10** esetén egy cirkuláris önrendeződés jelenlétét mutatják. (4c. ábra).

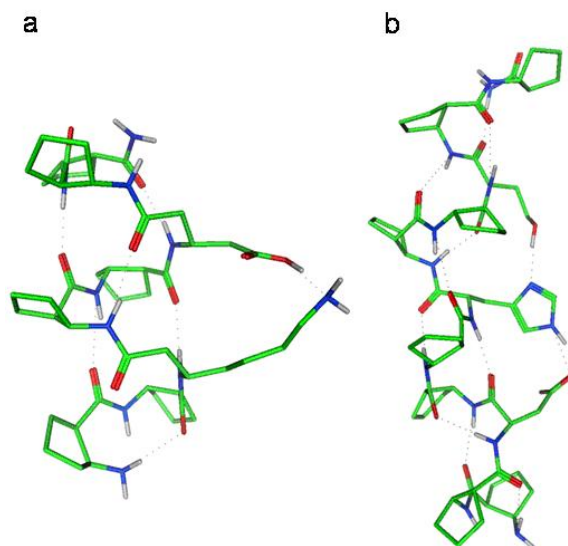
4. ábra. A **6** vegyület által létrehozott H10/12 hélix geometria (a), a H18/20 hélix szerkezet **6** vegyület esetén (b) és a cirkuláris szerkezet **10** esetén (c), B3LYP/6-311G** szinten optimalizálva, melyet egy molekula mechanikai számolás előzött meg

8. A vizsgált alternáló heterokirális β -peptid H10/12 szerkezetek esetén kis változtatások az oldallánc topológiában, méretben vagy alakban komoly különbségeket okoztak az önrendeződésben. A ciklohexán oldalláncot tartalmazó H10/12 hélix poláris közegben önasszociációt mutat ha a lánchossz legalább hexamer (**6**). Az oldószer által hajtott hélix önasszociáció az oldallánc hidrofób tulajdonságának és a stabil másodlagos szerkezet kombinációjának eredménye.
9. Elvégeztük különböző másodlagos szerkezetű foldamerek és α -peptidek gerinc konfiguráció szerinti vizsgálatát. Az eredmények azt mutatják, hogy a homokirális és heterokirális rendszereken kívül egyéb periodikus másodlagos szerkezetek is kialakíthatóak.
10. A gerinc abszolút konfigurációjának mintázata alkalmazható foldamer szerkezetek tervezésére. Meghatároztunk egy sztereokémiai mintázaton alapuló tervezési elvet.
11. Ezt az elvet kísérletesen is megvizsgáltuk új gerinc sztereokémiai mintázatot tartalmazó oligomerekkel (5. ábra).

5. ábra. A tervezési elv alapján létrehozott *de novo* β - és α/β -peptid szekvenciák (**11-13**) és az elrontott kontroll peptidek (**14-16**). Az oldalláncok egybetűs kóddal vannak jelölve (hS: homo-szerin). A konfiguráció CIP konvenció alapján van jelölve ha R = metil

A **12** vegyület H14/16 hélix szerkezetű, míg a **13** vegyület esetén H9-12 hélix alakul ki (6. ábra). Ezek *de novo* tervezett oligomerek. A tervezési alapelv helyességét tovább bizonyítja a két kontroll szekvencia (**15** és **16**) mert nem rendeződnek helikálisan. A másodlagos szerkezetük loop-szerű.

6. ábra. (a) A **12** vegyület H14/16 hélix szerkezete; (b) a H9-12 hélix konformáció **13** vegyület esetén

D. Közlemények és előadások

Az értekezés anyagául szolgáló közlemények

- I. Tamás A. Martinek, **István M. Mándity**, Livia Fülöp, Gábor K. Tóth, Elemér Vass, Miklós Hollósi, Enikő Forró, Ferenc Fülöp:
Effects of the alternating backbone configuration on the secondary structure and self-assembly of β -peptides
J. Am. Chem. Soc. **2006**, *128*, 13539-13544. IF.: 8.091*
- II. **István M. Mándity**, Edit Wéber, Tamás A. Martinek, Gábor Olajos, Gábor K. Tóth, Elemér Vass, Ferenc Fülöp:
Design of peptidic foldamer helices: A stereochemical patterning approach
Angew. Chem. Int. Ed. **2009**, *48*, 2171-2175. IF.: 10.879
- III. **István M. Mándity**, Livia Fülöp, Elemér Vass, Gábor K. Tóth, Tamás A. Martinek, Ferenc Fülöp
Building β -peptide H10/12 foldamer helices with six-membered cyclic side-chains: fine-tuning of folding and self-assembly
Org. Lett., **2010**, *12*, 5584-5587. IF.: 5.128

Egyéb közlemények

1. **István M. Mándity**, Gábor Paragi, Ferenc Bogár, Imre G. Csizmadia:
A conformational analysis of histamine, and its protonated or deprotonated forms: an

ab initio study

J. Mol. Struct. (THEOCHEM) **2003**, 666, 143. IF.: 1.167*

2. Anasztázia Hetényi, **István M. Mándity**, Tamás A. Martinek, Gábor K. Tóth, Ferenc Fülöp:
Chain-length-dependent helical motifs and self-association of β -peptides with constrained side chains
J. Am. Chem. Soc. **2005**, 127, 547. IF.: 8.091
3. Tamás A. Martinek, Anasztázia Hetényi, Lívía Fülöp, **István M. Mándity**, Gábor K. Tóth, Imre Dékány, Ferenc Fülöp:
Secondary structure dependent self-assembly of β -peptides into nanosized fibrils and membranes
Angew. Chem. Int. Ed. **2006**, 45, 2396. IF.: 10.879
4. Péter Csomós, Lajos Fodor, **István M. Mándity**, Gábor Bernáth:
An efficient route for the synthesis of 2-arylthiazino[5,6-*b*]indole derivatives
Tetrahedron **2007**, 63, 4983. IF.: 2.897
5. Anasztázia Hetényi, Zsolt Szakonyi, **István M. Mándity**, Éva Szolnoki, Gábor K. Tóth, Tamás A. Martinek, Ferenc Fülöp:
Sculpting the β -peptide foldamer H12 helix *via* a designed side-chain shape
Chem. Commun. **2009**, 177. IF.: 5.340
6. **István M. Mándity**, Tamás A. Martinek, Ferenc Darvas, Ferenc Fülöp:
A simple, efficient, and selective deuteration via a flow chemistry approach
Tetrahedron Lett. **2009**, 50, 4372. IF.: 2.538
7. Brigitta Kazi, Loránd Kiss, Enikő Forró, **István M. Mándity**, Ferenc Fülöp:
Synthesis of conformationally constrained, orthogonally protected 3-azabicyclo-[3.2.1]octane β -amino esters
Arkivoc **2010**, 11, 31. IF.: 1.377
8. Elemér Vass, Ulf Strijowski, Katarina Wollschläger, **István M. Mándity**, Gábor Szilvágyni, Mark Jewgiński, Katarina Gaus, Silvia Royo, Zsuzsa Majer, Norbert Sewald, Miklós Hollósi:
VCD studies on cyclic peptides assembled from L- β -amino acids and a *trans*-2-aminocyclopentane- or *trans*-2-aminocyclohexane carboxylic acid
J. Pept. Sci. **2010**, 16, 613. IF.: 1.654

9. Sándor B. Ötvös, **István M. Mándity**, Ferenc Fülöp:
Highly selective deuteration of pharmaceutically relevant nitrogen-containing heterocycles: a flow chemistry approach
Mol. Div. **2010**, DOI: 10.1007/s11030-010-9276-z IF.: 2.071

* A 2009-es impakt faktorokat tüntettem fel

Értekezéssel kapcsolatos előadások

1. **Mándity István:**

Ciklusos oldalláncú β -aminosav oligomerek helikális konformációinak és stabilitásának láncosszfűggése

Szegedi Tudományegyetem Szent-Györgyi Albert Orvos- és Gyógyszerésztudományi Centrum és Egészségügyi Főiskolai Kar Tudományos Diákköri Konferenciája
Szeged, 2005. febr. 3-5. Abstr.: 093, 119.

2. **Mándity István:**

További lépések a β -peptidek harmadlagos szerkezete felé

XXVII. Országos Tudományos Diákköri Konferencia, Orvostudományi Szekció
Szeged, 2005. márc. 21-23. Abstr.: GY07, 187.

3. **Mándity István**, Martinek Tamás, Fülöp Livia, Tóth Gábor, Vass Elemér, Hollósi Miklós, Forró Enikő, Fülöp Ferenc:

Alternáló kiralitású β -peptid oligomerek szintézise és szerkezete

Magyar Tudomány Ünnepe
Szeged, 2006. november 8.

4. **Mándity István**, Martinek Tamás, Tóth K. Gábor, Fülöp Ferenc:

Alternáló kiralitású norbornévvázis β -peptidek önrendeződésének és asszociációjának vizsgálata

Centenáriumi Vegyészkonferencia
Sopron, 2007. május 29-június 1. Abstr.: SZ-P-35, 353.

5. **István Mándity**, Edit Wéter, Tamás A. Martinek, Gábor K. Tóth, Elemér Vass, Ferenc Fülöp:

Building β -peptide foldamers via stereochemical LEGO approach

30th European Peptide Symposium

Helsinki, Finland, August 31-September 5, 2008, Abstr.: P20121-021, p. 86.

6. **Mándity István:**

Új típusú foldamerek létrehozása sztereokémiai mintázat változtatásával

Szegedi Ifjú Szerves Kémikusok Támogatásáért Alapítvány 8. tudományos előadóülése

Szeged, 2008. április 16.

7. **Mándity István**, Olajos Gábor, Fülöp Livia, Vass Elemér, Tóth K. Gábor, Martinek

Tamás, Fülöp Ferenc:

Béta-peptidek finoman hangolt önasszociációja, a sztereokémia és oldallánc topológia hatása

MTA Peptidkémiai Munkabizottság Ülése

Balatonszemes, 2009. május 26-28.

8. **István M. Mándity**, Tamás A. Martinek, Ferenc Darvas, Ferenc Fülöp:

Simple, efficient and selective deuteration with a flow chemistry approach

16th European Symposium on Organic Chemistry

Prague, Czech Republic, July 12-16, 2009, Abstr.: P2.015, p. 368.

9. **István M. Mándity**, Tamás A. Martinek, Pirjo Vainiotalo, Ferenc Fülöp, Janne Jänis:

Probing secondary structure of β -peptide foldamers using gas-phase H/D exchange reactions

COST, Foldamers: from design to protein recognition

Bordeaux, France, January 25-28, 2010, Abstr.: p. 4.

10. **Mándity István**, Karsai János, Martinek Tamás, Janis Janne, Fülöp Ferenc:

Különböző másodlagos szerkezetű béta-peptid foldamerek önrendeződésének vizsgálata gáz fázisú H/D csere reakcióval

MTA Peptidkémiai Munkabizottság ülése

Balatonszemes, 2010. május 26-28.

11. **Mándity István**, Karsai János, Martinek Tamás, Janne Jänis, Fülöp, Ferenc:

Különböző másodlagos szerkezetű β -peptid foldamerek önrendeződésének vizsgálata gáz fázisú H/D csere reakcióval

MKE Vegyészkonferencia

Hajdúszoboszló, 2010. június 30-július 2. Abstr.: O-35, 68.